

**AZIJSKA
FILOZOFIJA**

**ASIAN
PHILOSOPHY**

Vilim Markovina
**NEKATERE
METODE
INDIJSKIH
SOTERIOLOGIJ**

STR. OD-DO

VILIM MARKOVINA
IX. BUKOVAČKI OGR.17
HR-10000 ZAGREB

::POVZETEK

V TEM PREGLEDU BOMO opisali osrednje metode osvoboditve indijskih ne-teističnih soteriologij. Askeza oziroma mučenje telesa je glavna metoda jainizma, hkrati je logično povezana z ontologijo, ki delovanje razume kot nekaj materialnega. Ustavljanje delovanja, vse do zavračanja zadovoljevanja bioloških potreb, bo v končnici pripeljalo do osvoboditve. Ostale miselne smeri delovanje razumejo kot mentalni akt, vendar osvoboditev pogojujejo z ustavljanjem delovanja oziroma psihomentalnega delovanja. Tako se npr. pri jogi osvoboditev doseže prek "utihnenje mentalnih gibov". Njihova izbrana metoda je meditacija, sistematični napor zbiranja pozornosti v enem predmetu, vse dokler mentalne funkcije ne utihnejo. Drugi osvoboditev dojemajo kot kognitivni dej – popolno razumevanje narave stvari. Ponekod temu prispeva metafizična spekulacija, v budizmu pa posebna analitična in introspektivna dejavnost, ki ji bomo v tem pregledu rekli kontemplacija. V končnici, medtem ko teistične soteriologije, zaradi postuliranja nadčloveškega vrhovnega principa, vidijo najvišje dobro v popolnem prepuščanju tem najvišjem bitju, soteriologije, s katerimi se mi ukvarjamo, poudarjajo samostojnost in samokontrolo pri naporu doseganja osvoboditve.

Ključne besede: soteriologija, asketizem, ustavljanje psihomentalnega delovanja, meditacija, razumevanje narave stvari, kontemplacija, samokontrola

ABSTRACT**SOME METHODS OF INDIAN SOTERIOLOGIES**

We will here describe the main methods of salvation of Indian non-theistic soteriologies. Asceticism, i.e. mortification of the flesh, is Jainism's chosen method and logically related to its ontology, where activity is understood as something material. Cessation of activity, including refusal to satisfy basic biological needs, leads to salvation. Other theories claim that activity is a mental act, but also equate cessation of activity with salvation, here the cessation of psychomental activity. In Yoga e.g. salvation comes about with the 'cessation of modifications of consciousness.' Here the chosen method is meditation, systematic effort to concentrate attention in a single object, until all mental functions are pacified. Others see salvation as a cognitive act – an insight into the nature of the universe. Some reach this insight by metaphysical contemplation, and Buddhists, on the other hand, practice an introspective and analytic activity, which we for this purpose

call contemplation. Finally, while theistic soteriologies, since they presuppose a superhuman principle, the highest good understand as a complete surrender to such being, soteriologies that we investigate stress independence and selfcontrol in the effort to reach salvation.

Key words: soteriology, asceticism, stopping psychomental activity, meditation, understanding things as they are, contemplation, selfcontrol

::UVOD

Sredi prvega tisočletja pred Kristusom se je v Indiji izkristaliziral uvid, da sta za človeka možni dve usodi: ali bo še naprej umiral, brez konca, upotegnen v življenjski cikel, ali se bo uprl, in enkrat za vselej, osvobodil smrti. Kljub temu da ni logičnega protislovja v veselem sprejemanju usode neskončnega porajanja, ga je celotna klasična indijska misel vendarle imela za nekaj nezadovoljivega. Življenje je bedno, tudi tisti redke življenjske radosti so prežete z zavestjo o končnosti in ničevosti kateregakoli dejanja. Niti življenje v onstranstvu ne traja večno, ker so dela končna in proizvajajo samo končne rezultate – ko prebivalec nebes izčrpa zalogo svojih dobrih dejanj, se poraja v nižjih svetovih.

Osvoboditev je edina trajna rešitev. Vendar zakaj smo tako trdno navezani na svoje življenje? Nekateri vzrok vidijo predvsem v intelektualnih napakah – v naivno realistični drži, ki pojavom pristopa na nekritični način, brez poznavanja njihove resnične narave. Drugi pa zatrjujejo, da nas strast oziroma emotivnost nasploh terja v neprestano delovanje, ki nikoli ne doseže cilja. Budha kombinira oba pristopa: človek je v zablodi zaradi svoje zaslepljenosti s strastmi, svojih strasti pa ne obvladuje zato, ker je slep za resnično naravo stvari.¹

Glede na različne vzroke napak se ponujajo različne rešitve. Askeza (ponavadi mučenje telesa) osvobaja od delovanj skozi izkoreninjenje želje, medtem ko gnoza (meditacija in kontemplacija) osvobaja od napačnega delovanja s pomočjo uvida v resnično naravo stvari. Kljub temu da se indijske soteriologije razlikujejo glede na dajanje teoretske prioritete ali emotivnem ali intelektualnem aspektu osvoboditve, vse se strinjajo, da je prostost od želja glavna predpostavka uvida. V vsakem primeru jih lahko razdelimo glede na relativno pomembnost, ki jo pripisujejo asketizmu oziroma gnozi. Tako jainizem stoji

¹Gombrich, str. 66.

na asketskem koncu, brahmanistične in vedantinske teorije na gnostičnem, budizem pa na sredi med njima.²

Joga (sprega) je izredno stara vseindijska praksa, ki jo v večji ali manjši meri uporabljajo vsi soteriološki sistemi (vendar ima joga tudi svojo ortodoksno teoretsko obliko). Aspekta joge sta asketizem in meditacija. Skozi čas so vse teorije razen jainizma opustile mučenje telesa kot metodo osvoboditve, medtem ko je meditacija postala pomembna praksa v gnostični soteriologiji. Kljub temu da je na začetku pomenila le globoko razmišljanje o nekem predmetu, se pravi miselni napor, da bi se razumelo prevzeti nauk, kmalu dobi pomen posebne metode za doseganje vednosti: sedenje na osamljenem kraju, odvrčanje čutov od predmeta, napor ustavljanja diskurzivne misli.³

Navedene metode niti približno ne zajemajo vse možne poti osvoboditve v Indiji. "Sto poti je do Brahmana", pravi eno izmed starih besedil.⁴ Oboževanje osebnega boga, obred čarovništva, romanja – vse te "lahke" metode so v prvih stoletjih po Kristusu homogenizirane s "težkimi" (askezo, meditacijo in kontemplacijo).⁵ Ker pelje k preseganju posvetnega življenja, vsaka od teh poti je prava. Temu so prispevali tudi "kontemplativci", relativizirajoč neposredno realnost sveta, kot tudi "meditatorji", ki so to realnost hoteli ukiniti v posebnih stanjih zavesti. V tem našem nesamostojnem, pogojenem svetu je namreč vse enako veljavno – tisto nepogojeno je enako oddaljeno od popolne modrosti in najstrožje askeze kot od religioznosti in čarovništva.⁶ Še več, po indijski doktrini o kozmičnih ciklih živimo v "temni dobi", v kateri je človeško bitje bedno – vprašanje je, ali je človek sploh sposoben za "težko pot"?

Kljub temu da ostale metode dovoljujejo možnost osvoboditve, najpogostejše stremijo k svetovnim ciljem, dobrem življenju in dobrem ponovnem rajanju, ter imajo izrazito teistični karakter. Zato jih ponavadi obravnavajo kot del narodne religije. Tukaj se vendarle ukvarjamo s soteriologijo v ožjem pomenu, s "težkimi metodami", ki so, navkljub homogenizaciji, v vsakem obdobju bile predmet posebnega spoštovanja zato, ker človek z njihovo pomočjo doseže tisto najvišje izključno z lastnimi močmi, brez božje milosti ali čarovništva.⁷

.....
²Ibid. str. 45.

³Gombrich, str. 44.

⁴S'athapathabrahmana.

⁵Eliade, str. 215.

⁶Ibid.

⁷Pripomniti je treba, da bo v tem pregledu budistična teorija referentno stališče, in sicer zaradi svoje raznovrstnosti. Tukaj izrečene generalizacije najbolj ustrezajo obdobju od sredi prvega tisočletja pred in sredi prvega tisočletja po Kristusu.

::POT: ASKEZA IN GNOZA

Ko je enkrat osvobojen, človek nima več karmično potentnih dejanj, tj. kljub temu da se iz svetovne perspektive njegova dela zdijo dobra ali slaba, ga ta s ničemer več ne vežejo, ne preganjajo kot nas ostale. Vendar dokler ne pride onstran dobrega in zlega, mora biti zelo pozoren na to, kar počne. Moralno obnašanje je predpostavka, komponenta in sadež soteriološke prakse.

Naprej, brez preseganja najbolj grobih oblik slabega obnašanja noben praktični uspeh ni mogoč. Vsak pristop namreč potrjuje in utrjuje prav tiste pomanjkljivosti, ki jih praksa hoče uničiti.⁸ Tako razklan med zoperstavljenimi cilji človek ne more napredovati.

Nadalje, ker je prav zlo v različnih oblikah tisto, zaradi česar si sploh želimo osvoboditev, z osvoboditvijo se znebimo vsega zlega v nas. Zato tudi celotno gnostično prakso lahko razumemo kot usmerjeno k moralni popolnosti praktikanta – ne le da moralnost podpira meditacijo in kontemplacijo, temveč tudi one same pozitivno vplivajo na moralni karakter. Sprejemljivo obnašanje nasploh implicira izogibanje nasilju, kraji, laganju, razvratu, kopičenju nepotrebnih stvari in, pri budistih, izogibanje opijatom.

Samoumevno naj bi bilo tudi, da je za izstop iz samsare nujen izstop iz družbe. Družba je s svojo mrežo obveznosti paradigma samsare – svet delovanja in želje. Ker je želja po rezultatih gibalec delovanja, je ta nujna in spoštovanja vredna v domačem življenju produkcije in reprodukcije. "Domače življenje omejuje, konča se v ničevosti strasti. Odhod v brezdomstvo je kot odprti prostor".⁹ Idejo o zavračanju sadežev delovanja iz Bhagavad Gite je vendarle dala tudi hišlastnikom/posestnikom upanje, da lahko računajo na osvoboditev. Človek tako nadaljuje z delovanjem v družbi, neobremenjen s sadovi tega delovanja, ki jih prepušča Krišni. Vendar praksa brezdomstva se nadaljevala tudi zunaj in znotraj hinduizma.

Askeza (tapas) je izredno star in spoštovan način doseganja tako nadnaravnih moči kot končne osvoboditve. Zaradi posebnega skladanja z jainistično ontologijo je tam do danes ostala glavna praksa.

Jainisti verujejo v večni in samostojni obstoj duhovne in materialne substance, tj. živega in neživega. Duh pri tem ni univerzalen kot v hinduizmu, temveč gre tukaj za individualna sebstva: v svojem posvetnem stanju je duh popolnoma zakrit in omejen s materijo. Materija se veže na duh in ga prekri-va zato, ker duh deluje. *Nime* oziroma karmo imajo jainisti za vrst subtilne materije – ko človek deluje, se umaže z materijo. Esenca duha je zavestnost,

⁸H. Gunaratana, str. 26.

⁹Digha N. I, 60.

empirično vedenje pa je manifestacija duha pod omejitvah, ki jih določa materija. Oči zato jainisti nimajo za organ vida, temveč za oviro, ki preprečuje absolutni vid duha. Cilj življenja je zavreči materialne ovire in tako povrniti izvorno čistost in zavestnost duha. To je možno, ker se nadaljnje kopičenje karme lahko zaustavi, že prisotna karma se pa lahko uniči.¹⁰

Glede na to, da je karma tukaj dojeta materialno, je praksa v glavnem fizična. Prakticirajo se askeze imenovane "neizvajanje novih dejanj", ki vsebujejo neprekinjeno stanje v pokončnem položaju, izpostavljanje ekstremno visokim in nizkim temperaturam, ne nošenje oblačil, prenašanje lakote in žeje ter ustavljanje dihanja. "Uničenje preteklih dejanj" se tukaj verjetno nanaša na nelagodje, ki se čuti pri izvajanju teh askez. Meditativni del jainistične prakse je vseboval poskuse popolne ustavitve mentalnih procesov.

Povedali smo, da je joga vseindijska dediščina, je ime za prakso, ki meri na doseganje določenih sposobnosti ali na doseganje osvoboditve. V stari, jainistični obliki, kot tudi v starejših Upanišadah, je njeno bistvo obrnitev normalnega življenjskega toka,¹¹ tj. ustavitve življenjskih procesov. Ta ambicija temelji na ideji da je vsa karma slaba, zato se od karme (ponovnih rojstev) osvobajamo skozi nedejavnost. Zato je za jainiste idealno nič ne početi in se postiti do smrti.

Budha je nasprotno preizkusil in tudi zavrnil idejo da se le z zaustavljanjem življenja lahko doseže osvoboditev. Mučenje telesa pravzaprav negativno deluje na temeljni poskus spoznanja rešitve življenjskih nesreč, ker fizična bolečina pri askezi razprši psihične moči in otežuje ravnotežje zavesti. Namesto samo-mučenja da Budha poudarek na meditacijo, ki naj bi zadostovala za pomiritev strasti. Namesto potlačevanja opazovanja sveta, je treba razviti ravnodušnost do opazovanega – življenje je treba oplemenjevat, ne pa preprečevati.

Poudarek na meditaciji in kontemplaciji v budizmu izhaja iz novega razumevanja narave karme. Budha je delovanje razumel kot nekaj mentalnega, fizični dej pa kot nekaj sekundarnega. "Namera je tisto, kar imenujem karma".¹² Ker je zdaj mentalni akt poglobitvenega pomena, delovanje usmerjeno k osvoboditvi je istočasno tudi prečiščevanje zavesti. V meditaciji se zdaj takšno prečiščevanje lahko izvaja neposredno, brez spremljajočega fizičnega dejanja.¹³

To Budhovo ponotranjenje zakona karme je hkrati kritika tedaj prevladujočega brahmanističnega razumevanja, ki je delovanju pripisovalo ritualno dimenzijo, in s tem ljudem ukazovalo primerne načine obnašanja glede na

¹⁰Hiriyanna, str. 61–70.

¹¹Eliade, str. 367.

¹²AN III, 415.

¹³Gombrich, str. 67.

njihovo kasto in starost. Budha je z razumevanjem karme kot moralno intrinzične, namesto zelo partikularnega pogleda na dolžnost, pravzaprav pridigal enostavni in univerzalni etični dualizem pravega in napačnega.¹⁴ Skupaj z empiričnim karakterjem zgodnjega budizma ter njegovim selektivnim in nereduktivnim pogledom na svet bivanja, bo ta drža rezultirala v, kot bomo videli, antimetafizično razumevanje meditacije in kontemplacije.

V hinduizmu Bhagavad Gite gre kritika asketizma neposredno proti ideji nedelovanja. Osvobajanje od posledic delovanja ni mogoče doseči z vzdrževanjem od delovanja, ker "ni mogoče da telesno bitje popolnoma zapusti vsako delovanje".¹⁵ Vendar je mogoče zapustiti same posledice delovanja, in sicer zato, ker je sebstvo ali duša (atman) absolutno različno od telesa in zato ne deluje, tako tudi nobenega delovanja ne more biti.

Za osvoboditev je zdaj nujno spoznati resnico o sebstvu, tj. dojeti njegovo naravo. Nekateri miselne smeri so menile, da je to tudi konec poti, kot npr. stara metafizika samkhya in kasnejši vedantinski absolutni monizem. Njihova izbrana metoda je zato kontemplacija in sicer v obliki metafizične spekulacije. Vendar se v glavnem sprejemala ideja, da je treba kombinirati askezo in meditacijo, kot predpostavki, s kontemplacijo.

Od tod, kot je to bil primer v budizmu, prihaja do spremembe v razumevanju prakse – ideja, da praksa pelje k osvoboditvi samo v kombinaciji z vedenjem pomeni, da praksa ni več dominantno telesna. Sedaj je meditacija glavno sredstvo osvoboditve in sama lahko pripelje do vednosti o naravi sebstva. Vendar je meditacija v Bhagavad Giti usmerjena proti osebnem bogu, Krišnu, in prispevati mora k združitvi človeške in božanske duše. V tej varianti klasičnega teističnega hinduizma meditacija in kontemplacija imata smisel samo, če so utemeljene v oboževanju (bhakti) osebnega boga, njihova vsebina pa je prilagojena višnuitskem religioznem občutku. Poleg tega računata na božjo milost, zato ju ne bomo posebej obravnavali.

Kar se tiče askeze, je ta v glavnem omiljena v zahtevo po enostavnem načinu življenja (npr. v budizmu en plašč in zmernost pri prehranjevanju, v jainizmu pa nobenih oblačil ter vztrajanje v lakoti) in zahtevo po ravnodušnosti do posvetnih zadovoljstev.

Pri tem je treba opozoriti, da vse soteriologije, s katerimi se ukvarjamo, vključno z jainizmom, izenačujejo osvoboditev in doseganje najvišjega vedenja, vedenja, ki temelji na določenem iskustvu. Zato so vse do ene mere gnostične. Razlikujejo se po tem, katero prakso – askezo, meditacijo ali kontemplacijo

¹⁴Ibid. str. 66.

¹⁵Bhagavad Gita, 18.11.

– obravnavajo kot pot za dosego vedenja.¹⁶ To je vsekakor povezano z najbližjim vzrokom navezanosti (z željo oziroma nevedenjem), zato je jainizem še najmanj gnostičen.

Gnostična soteriologija skuša spoznati naravo sveta in ga osvoboditi od ujetosti v samsari. To početje temelji na domnevi, artikulirani v Upanišadah, da človek “kako ve, takšen postaja”¹⁷ – vedenje o tistem neuničljivem naredi človeka za neuničljivega, nevednost glede neuničljivosti ga pa naredi za uničljivega.

Od vsake posamezne teorije je odvisno, katera temeljna napaka prispeva k tej uničljivosti. Omenili smo teistično tezo, ki kot temeljno zablodo postavlja nerazlikovanje med uničljivostjo telesa in neuničljivostjo duše, kar v filozofski varianti (vedantinski absolutni monizem) pomeni nerazlikovanje tistega, kar ni sebstvo (svet, psihološko sebstvo) in absolutnega, metafizičnega sebstva. Sploh gre tukaj za neuvidevanje bistvene razlike med temporalno psihofizično eksistenco in Jazom, kakorkoli je že definiran.

Ta spregled osredotoča naše delovanje na svet, ki v resnici ne obstaja. Tisto, čemur rečemo svet ali izkustvo, je pravzaprav kompleksna situacija, v kateri sodelujemo s svojimi idejami in psičnimi nagnjenji.¹⁸ Stvarem, ki jih srečujemo v življenju, dodajamo svoje želje. Te nujno rezultirajo v frustracije, izhajajoče iz nevednosti in neuravnovešenosti naših pričakovanj z naravo stvari. Iskanje sreče torej utemeljujemo na napačnih predpostavkah, naš izhodiščni pristop je tako vselej zgrešen.

Takšna situacija je osrednji problem celotne indijske misli. Indijska spekulacija zato ne vidi svojega cilja v sami sebi, njeni motivi niso čisto teoretski, niti je njena želja za spoznanjem skrivnosti bitij brezinteresna. Ta želja je predvsem terapevtska.¹⁹

Modreci preteklosti so odkrili zablodo in izkusili resnico ter so svoje izkustvo pretočili v reševalne besede. Besede so vendarle del končne psihofizične eksistence, zato pripadajo svetu dvojnosti, samsari, medtem ko implicirajo nekaj, česar se ne da izraziti z besedami. Tako je “teoretična in dialektična eksplikacija pravzaprav uvod v izkustvo, ki ga je treba doživeti. Po logičnem spoznanju resnice je treba namreč preiti k posedovanju in uresničevanju te resnice, ki naj bi življenje preobrazila in ga prestavila na drugo raven”.²⁰ Teorija zato mora podati diskurzivno vsebino resnice in logična sredstva za

¹⁶Prim. Hiriyanna, str. 106.

¹⁷Kaušitaki Upanišad.

¹⁸Budistična artikulacija te teze se kot primer ponuja v Maha-nidana suttu, D II, 55.

¹⁹Đ. Tuči, str. 33.

²⁰Ibid. str. 35.

njeno spoznanje, vendar mora potem prepustiti mesto doživljaju (anubhava), kar bo omogočilo da resnica postane življenje.

Gnostična soteriologija uresničuje metafizično resnico skozi meditacijo in kontemplacijo. Tukaj se ne bomo osredotočali na vso raznolikost uporabe teh terminov v zahodni tradiciji, zadostuje naj naslednje razlikovanje.

Meditacija je mentalni napor postopnega reduciranja aficiranosti čutov, emotivnega naboja in notranje verbalizacije, s katero naj bi zavest popolnoma utonila v svoj objekt ali se očistila od objektov nasploh. Kontemplacija je visoko diskurzivna dejavnost, katere vsebina je metafizična spekulacija (tisto, čemur Descartes reče meditacija) oziroma v budizmu, natančna analiza lastnega izkustva. Z meditacijo dosežemo osredotočenost ali koncentracijo zavesti (samadhi), kontemplacija si prizadeva doseči uvid v naravo stvari. Za kontemplacijo nujno potrebujemo vsaj minimalno prostost od zunanjih in notranjih dražljajev, potrebna je določena raven koncentracije, zato se tudi izvaja v stanju plitke meditacije. To pomeni, da je kontemplacija vselej hkrati meditacija, medtem ko meditacija zmeraj lahko gre še globlje oziroma preseže diskurzivni moment.

Meditacija je ponavadi usmerjena na enostavni predmet ali idejo; prvi učinek takšne aktivnosti pa je pomirjanje, odvrčanje zavesti od čutnih zadovoljstev. To pomirjanje ali potlačevanje, ki kaže na staro povezanost z askezo, je bistvo meditacije v soteriološkem smislu, kljub temu da pogosto vključuje tudi "magijsko prediranje" v bistvo predmeta, s čemer naj bi dosegli nadnaravne moči. S kontemplacijo pa uničujemo zablode, najprej kot posamezne drže, ki so v neskladju s teorijo, potem pa skozi prakso dojamemo najvišjo resnico.

Obe metodi skušata pripeljati do izkustva, do neposrednega opazanja tistega, kar je bilo predhodno dano skozi besede. Od posamezne teorije je odvisno, ali gre za izkušnjo "razlike med čistim duhom in materijo", "identitete temeljev človeka in sveta" ali "življenja brez zablod, strasti in sovraštva" itn.

Omenili smo razliko med tem, katero metodo razumemo kot najbližji vzrok osvoboditve. Ko gre za gnozo, nekateri menijo, da se izkustvo osvoboditve zgodi med kontemplacijo, medtem ko je meditacija pripravna stopnja. Drugi pa vidijo to izkustvo v globoki meditativni osredotočenosti, ker se šele z umiritvijo vseh sprejemljivih izrazov eksistence kaže tisto večno; kontemplacija se tukaj razume kot priprava. Pravzaprav gre za dve smeri, za "spekulativce" in "meditatorje"; vsaka od njih ima prav svojo metodo za zadostno pri doseganju najvišje vednosti.²¹ Napetost med njima je trajen problem celotne indijske duhovnosti in jo lahko prepoznamo v vsaki od omenjenih teorij, v samkhya jogi, v vedantinski filozofiji in v budizmu.

²¹Prim. Eliade, str. 193.

V budistični teoriji (vendar ne tudi v praksi, kot smo pravkar opazili) so metode dobro integrirane in enako nujne za osvoboditev. V budizmu namreč obstajata dve vrsti ovir, "nečistosti", na poti do osvoboditve: intelektualne nečistosti, npr. zablode in napačni pogledi, ter emotivne, odbojnost in strasti.²² Dve vrsti ovir zahtevajo tudi dvovrstno prakso: s tem, da potisne strasti in predsodke do sveta, meditacija deluje kot epohe, vzdržnost, in tako odpira prostor za kontemplativno dožemanje nove, višje resnice.

Nekaj besed bomo posvetili tudi budistični teoriji da bi lažje razumeli njihovo prakso.

Budha ni izhajal z ozemelj, kjer je cvetela tedanja indijska kultura, zato mu nikoli ni bila všeč zgodba o večnem temelju človeka, sebstvu ali duši. Imel je pravzaprav metafizično spekulacijo za škodljivo duhovnem zdravju. Večni temelj ničesar ne pojasni; če bi pa obstajalo nekaj nevidnega in nespremenljivega v človeku, osvoboditev ne bi bila možna. Budha se zato obrne na vidno plat duševnega življenja kot na bistveni okvir, ki ga moramo ustrezno razumeti s pomočjo fenomenološke metode.

Duševno življenje je tok kratkotrajnih izkušenj in dogodkov, vsako izkustvo pa sestoji iz množstva elementov (fenomenov). Izkustvo se pojavlja celovito (ekato bhavagata), vendar se hkrati da razlikovati elemente med seboj (vibhagavanta), ker jih opazamo vsakega posebej kot ločene entitete.²³ Te lastnosti izkustva omogočajo njegovo popredmetenje: da se njegovi elementi opazijo, izberejo, potisnejo in nato zamenjajo z drugimi. Skratka, omogočajo da se izkustvo izoblikuje. Sholastiki so našli veliko elementov (celo 60 v začetnih stopnjah meditacije), ki vplivajo eden na drugega, sledeč določenim pravilnostim. Pravilnosti oblikujejo sekvence dogodkov, kar je ontološki istovetno stanjem zavesti.

Zavest je sposobna tudi samo sebe narediti za objekt tj. usmeriti se proti notranjosti, in tukaj navaja svoje postopke. Po eni strani je zavest čista subjektivnost, sam dej mišljenja in opažanja, po drugi strani je celota psihičnega življenja, rezultanta elementov, prek katerih se pojavlja v danem trenutku. Zato slabi elementi (kot so raztresenost, zablode, sovraštvo) zatemnijo in zavajajo zavest, dobri pa (koncentracija, ravnodušnost, pozornost, mir, modrost) prečiščujejo, umirjajo in razsvetlujejo.

Meditacija je spremenjeno stanje zavesti, v katerem oziroma skozi katerega lahko učinkovito potisnemo slabe elemente in spodbudimo dobre. Tako smo sposobni zbrano in umirjeno kontemplirati. Potisnjevanje lahko nadaljujemo vse dokler popolnoma ne utišamo občutenje in percepcijo, s tem tudi samo-

²²Ibid. str. 194.

²³Y. Karunadasa, str. 18.

zavest. Po drugi strani, razsvetljenje je izkustvo, spremenjeno stanje zavesti, različno od kontemplacije zaradi odsotnosti diskurzivne vsebine. Razlikuje se tudi od meditacije, ker ne pomeni popolnega utihnenja.

::MEDITACIJA

Kljub temu, da so budisti načeloma kontemplativci, meditacija (dhyana) igra pomembno vlogo. Kasneje bomo posvetili nekaj vrstic klasični jogi, kjer je ključna. Meditacija je "stanje globoke mentalne zbranosti, karakterizira ga popolna potopljenost zavesti v njen predmet".²⁴ Zavest se koncentrira (zbira) na določen predmet s takšno intenzivnostjo, da se njene funkcije umirjajo in na koncu ustavijo. Stopnja koncentracije pa je v narobni proporcionalnosti s njenimi preostalimi funkcijami.

Koncentracija je predvsem nujen element vsakega mišljenja, tako imenovan univerzalni mentalni učinkovalec. Ker vsaka izkustvena zgodba (samaya) striktno gledano, traja en sam trenutek (cittakkhana), osredotočenost zadržuje zavest pri predmetu skozi sukcesivne trenutke v toku izkustva. Meditacija skozi stopnje lahko razvije ta element do takšne intenzivnosti, da iztisne ostale elemente zavesti.

Stopnje se definirajo prek elementov prisotnih v zavesti v določenem trenutku. Budha pravi: "Tako sem jaz, o brahman, obrnjen stran od čutnih zadovoljstev, odvrnjen od slabih drž zavesti, vstopil v prvo meditacijo, ki jo spremlja začetna misel in diskurzivno mišljenje, rojena pa je bila skozi obračanje stran, in je polna interesov in užitka. Pomirjajoč začetno misel in diskurzivno mišljenje, z od znotraj pomirjeno in na eno točko pripeto zavestjo, sem vstopil in bival v drugi meditaciji, ki je bila brez začetne misli in diskurzivnega mišljenja, rojena skozi koncentracijo, polna interesov in užitka. S pomirjanjem interesa bival sem ravnodušno, koncentriran in popolnoma zaveden; v sebi sem izkusil tisti užitek, za katerega plemenitneži pravijo: "živi uživajoč tisti, ki je ravnodušen in koncentriran", tako sam vstopil in bival v tretji meditaciji. Znebiti se užitka, znebiti se bolečine, pomirjajoč pretekle radosti in žalosti, vstopil sem v četrto meditacijo, v kateri ni ne bolečine ne užitkov in ki je popolnoma prečiščena z ravnodušnostjo in koncentracijo."²⁵

To je opis strukture zavesti pri meditaciji materialnega predmeta. Meditacija gre lahko od dosežene stopnje zavesti naprej, skozi nematerialne vsebine oz. vsebine, ki so brez oblike (arupajhana). Menih pri tem zapuša opazovanje materialnih oblik, zamišlja, da je "prostor neskončen" in tako vstopa v prvo

²⁴Gunaratana, str. 12.

²⁵Majjhima N. I. 21–22.

brezoblično meditacijo. Nadaljuje skozi ravni neomejenosti zavesti, ni-česar, niti-opazanja-niti-neopazanja kot predmetov meditacije vse do izginjanja kakršnegakoli občutke in opazanja.

Gre za progresivno umirjanje emotivnega naboja zavestnega življenja, kot tudi za nevtralizacijo zunanega materialnega sveta in notranjih vsebin zavesti.²⁶ Skozi takšno abstrahiranje predmeta in vzporedno umirjanje psihičnega procesa, se tudi lastno empirično sebstvo kot posebna entiteta uničuje. Nedvomno je odkritje te tehnike določilo razvoj celotne indijske misli.

Poglejmo natančneje Budhovo formulo. Sprememba stanja zavesti se doseže skozi meditiranje s potlačitvijo enih in pridobitvijo drugih elementov. Praktikant se mora odvrniti od slabih elementov, posebej tistih, ki so v poudarjenem neskladju z učinkovitim funkcioniranjem zavesti. Teh pet ovir so: čutno poželenje, nejevolja, lenobnost, vznemirjenost in dvom. "Zavest se pod vplivom pohlepa do množstvenih predmetnih polj ne osredotoča na edinstven predmet ali pa preplavljena s slo noče zapustiti čutnega poželenja. Ko jo matra nejevolja do predmeta, ne pojavlja se nemoteno. Ko jo prevzame lenobnost, je nerodna. Ko jo prevzame vznemirjenost, je nemirna in blodi naokrog. Ko jo prevzame dvom, ne uspe ji prehoditi pot do doseganja meditacije."²⁷ "Elementi meditacije" kot so začetna misel, diskurzivno mišljenje, interes, užitek in koncentracija, predstavljajo neposredne antagoniste ovir in jih potlačujejo (vitkkhambhana).

Kar se predmeta tiče, on mora biti središče koncentracije. Predmeti držijo zavest na enem kraju, ker ona rada skače od predmeta do predmeta: kot opica preskakuje na drevesu od veje do veje (priljubljena budistična primerjava). Tradicionalno se omenja 40 takih predmetov, paradigmatični predmeti pa štejejo 4 brezoblična in t.i. kasine.

Prav na primeru kasine bomo razložili, kako se zavest zbira v meditaciji. "Kasina je utelešenje fizične materialnosti".²⁸ Zemljo uteleša glinena krogla ali jasa v gozdu; ogenj uteleša toplota oziroma svetloba ognjišča ali gozdnega požara, vodo pa voda v posodi ali jezeru, zrak je utelešen skozi veter med vejami drevesja.²⁹ O kasini ne razmišljamo kot o konceptu, temveč jo opazujemo kot čutni vtis.

Praktikant tako sedi pred oblikovano glineno kroglo in jo gleda, hkrati ponavljajoč v sebi besedo "zemlja". To počne vse dokler mu ne uspe reproducirati ta prizor v zavesti popolnoma natančno, do zadnjega detajla – takšno

²⁶King, str. 42.

²⁷Visuddhimagga, po Gunaratana, str. 42.

²⁸King, str. 43.

²⁹Ibid.

mentalno sliko imenujemo “znak za učenje”. Pri tem praktikant nenehno potiskuje ovire in utrjuje koncentracijo. Ko se po dolgi vaji “znak za učenje” končno ne pojavi, praktikant ga mora “čuvati” oziroma nositi v zavesti pri vsem kar počne. Hkrati ga mora obvladovati, reproducirati ne glede na okoliščine v vsakem trenutku in na vsakem kraju, ter ga razširjati do katerekoli dimenzije. Ta napor pogloblja meditacijo, vse dokler se ne pojavi znak – dvojniki, ki “kot da bi se prebil iz znaka za učenje, je tisočkrat čistejši, kot dobro očiščen veliki biser, kot luna, ki se kaže za oblakom, vendar brez barv in oblike: ker če bi imel te lastnosti, lahko bi ga opazili z golim očesom, bil bi surov, razumljiv, omadežen z minljivostjo, izpraznostjo in trpljenjem.”³⁰ Pojavljanje te sublimne kasine označuje popolno potlačitev ovir in nastop “pristopne koncentracije”. Vse to se dogaja strogo istočasno. Meditacija je zdaj dovolj globoka da drži ovire v potisnjem stanju vendar ni še povsem čvrsta. To bo prišlo kmalu, s pomočjo dodatne vaje. Kasina se v tej prečiščeni obliki razširja po vseh štirih ravneh in bo predstavljala točko za premaganje, tj. točko za popolno abstrahiranje pri vходу v brezoblično meditacijo.

“Meditacija kasine s svojo zmožnostjo izključitve čutnih afekcij in konceptualnega mišljenja ter hkratnega zadrževanja pri enodimenzionalnem, posplošljivem predmetu; njena tendenca proti vse bolj brezobličnim stanjem subjekt-objektne zavesti je paradigma meditativne tehnike v njeni najvišji klasični indijski obliki.”³¹ V budizmu se priporoča kot normalna metoda osvoboditve, vendar ni ne nujna ne končna.

Izbira predmeta ni pomembna sama po sebi, vendar nekateri predmeti bolj ustrezajo določenim človeškim karakterjem, zato jih lahko rabimo fleksibilno, da bi potisnili nekatere specifične in začasne slabosti menihove države (npr. “meditacije s pokopališča” so posebej priporočljive za brzdanje strasti in senzualnosti).³² Predmeti so namreč izredno smotrni in samo dva sta brezpogojno koristna. Zato bo v minimalni različici soteriološka praksa vsebovala “meditacije s pokopališča” proti sli, meditacije prijateljstva proti sovraštvu, pozornosti na dihanje proti diskurzivnemu mišljenju in kontemplacijo neobstoynosti proti verjetju v večno sebstvo.³³

Meditacija očitno nima religiozno-sakramentalne vrednosti. “Kontemplativci” vidijo njen smoter v kontroli zavesti, v budizmu pa meditativno prakso imenujejo “umiritev” (samatha). Pomirja zato, ker človek skozi bivanje v spremenjenem stanju zavesti ne izvaja nobenih karmično potentnih postopkov. Človek celo

³⁰Visuddhimagga, po King, str. 46.

³¹King, str. 44.

³²King, str. 33.

³³Meghiya Sutta, Anguttara N. IV: 358.

hoče še naprej uživati v teh stanjih, vse bolj se oddaljuje od vsakodnevnih stanj, "ostaja v meditaciji cele dneve, ostaja kot čebela v čisti/preprosti košnici, kot kralj v čistem parku."³⁴ Tukaj lahko opazimo staro idejo/misel o zvezi med neaktivnostjo in osvoboditvijo. Vendar je ključno dejstvo, da koncentracija in ravnodušnost ostajata v zavesti z manjšo intenzivnostjo, tudi po izstopu iz globoke meditacije, dokler so ovire še zmeraj potisnjene. V tem pomenu "umiritev" prispeva k vsaki praksi, moralni in kontemplativni.

"Meditativci" vendarle verjamejo v možnost doseganja osvoboditve skozi razvoj "umiritve" do skrajnih mej. Obstaja stanje, ki preseže osem ravni meditacije. To stanje imenujemo "doseganje prekinitve" (nirodha samapatti) in ga dosežemo s preseganjem meditativne ravni "niti-opazanja-niti-neopazanja". Kulminacija napora je v ustavitvi vsake mentalne aktivnosti. S "prekinitvijo" izginjajo tako ravnodušnost in opazanje, kot tudi sama zavest.³⁵ Gre za trans v pravem pomenu besede, kataleptično stanje, ki se ustavi izključno na podlagi mentalne odločitve, sprejete pred vstopom v njega.

Zato so ga imeli za izkušnjo nirvane na tostranstvu. Ali to pomeni, da "prekinitve" pelje do nirvane? Budizem je v glavnem ostal znotraj kontemplativne smeri poudarjajoč, da je to stanje dostopno samo tistim, ki so osvoboditev že izkusili, in sicer prek kontemplacije. Sama "prekinitve" naj ne bi bila osvoboditev, osvoboditev naj bi morda izkusili šele po vrnitvi iz "prekinitve".

Klasična joga je drugačnega mnenja. Kljub daljnosežnem ujemanju z budistično meditativno shemo, se razlikujeta v interpretaciji izkušnje "popolne umiritve". Po klasični jogi najvišje spoznanje dobimo šele, ko enkrat utihne vso psihomentalno gibanje, kakor pravi naslednji opis dejavnosti (sicer predklasične) joge: (Po kontroli obnašanja in drugih postopkov se v meditaciji zbere opazanje in zavedanje, vse dokler...) "Ko teh pet čutov stoji skupaj z zavestjo kot šestim v sebstvu, pomirjeni v skupnosti, tedaj zasveti Brahman. Kot plamen brez dima, kot sijajno sonce, kot blisk strele na nebu, opaža jogin sebe s seboj (sebstvo s sebstvom)".³⁶

Takšna interpretacija izhaja iz joginske metafizike, podobne jainistični v razumevanju najvišjega dobrega ne kot postajanja, temveč kot osvobajanja od psihofizičnih navezanosti. Ampak ker je mentalne navezanosti najtežje prekiniti, je mentalni aspekt primaren.

Zavračanje dosežemo z meditacijo po modelu, ki smo ga že opisali, ko v nekem trenutku skoraj popolne abstrakcije poljubnega predmeta istočasno

³⁴Visuddhimagga, po King, str. 50.

³⁵V četrthi meditaciji je prisotnost občutka minimalna (ravnodušnost), koncentracija pa potisne navadno množico predmetov percepcije, da bi se ta v četrthi brezoblični meditaciji približala svojemu koncu.

³⁶Mahaabhaarata 12, 232.12-18, po Bronkhorst, str. 60.

doživimo vrhovno spoznanje “Jaz sem drugo svojega telesa” (spomnimo se, da telo vključuje tudi mentalne sposobnosti) in meditacija zapušča svoj predmet. Zdaj ko je jogin izkusil vrhovno resnico, resnico o razliki narave in sebstva, nadaljuje s meditacijo “brez opore”, v stanju kataleptičnega transa, od zunaj podobnemu budistični “prekinitvi”.

Isto metodo uporabljajo vedantinski in drugi praktikanti meditacije, vendar s ciljem doseganja enotnosti, ne ločitve. Enotnost naj bi dosegli s temeljem sveta, Brahmanom, ali z osebnim bogom. O tem, v kateri meri je meditativno izkustvo v končnici odvisno od diskurzivnega konteksta, priča tudi dejstvo, da se je v kasnejših časih, ko je joga prišla pod vpliv Bhagavad Gite, praktikantu svetovalo, če mu ne uspe doseči meditacije “brez opore”, s lastnimi močmi, naj se popolnoma prepusti Bogu, s čigar milostjo bo dosegel uspeh.³⁷

Tukaj nismo govorili o tistem drugem, v tistih časih bolj znanem aspektu meditacije: o tem, da je potlačitev sveta, istočasno tudi pridobivanje moči nad njim. S pomočjo meditacije lahko namreč prodremo v bistvo predmeta, dosežemo njegovo magično asimilacijo, kar nam prinaša nadnaravne sposobnosti. Pri tem ni bistvenih razlik v tehniki, temveč je odločilna namera praktikanta. Ker je stanje zavesti odločilni faktor za kvaliteto ponovnega rojstva, sposobnosti meditacije garantirajo dober prerod.

Ti rezultati vendarle nasprotujejo prvotni ambiciji preseganja sveta in pričajo o čvrsti karmični navezanosti, ki naj bi jo meditacija proizvajala. Za “kontemplativce” je tako meditacija smiselna samo, če je integrirana v širši soteriološki kontekst. Namreč, meditacija kot skrajna tehnika ima smisla samo, če se tisti vitalni preostanek potlačitve interpretira kot bit, sebstvo. V budistični teoriji to mesto ni zapolnjeno, zato se takšno izkustvo obravnava kot zabloda – “Ker se slabi elementi zavesti, ki so bili potisnjeni s koncentracijo, ne pojavljajo, menih misli: “Jaz sem osvobojen””.³⁸ Meditativna umirjenost se napačno dojema kot umirjenost nirvane. Vsako meditacijo mora iz tega razloga spremljati “osvrt” (paccabekkha),³⁹ kontemplacija meditativnega izkustva.

::KONTEMPLACIJA

Strogo gledano, budizem ni gnoza. Gnostični misleci skušajo spoznati bistvo sveta, da bi se (v indijski različici) od sveta ločili ali z njim združili. Glede na to, da to bistvo sprva ni neposredno vidno, mora gnostik o njej sklepati

³⁷Eliade, str. 115.

³⁸Visuddhimagga, po King, str. 101.

³⁹“Spominjanje mentalne slike, ustvarjene v zbranosti ali kakšnem drugem notranjem izkustvu, ki je pravkar minilo.”, King, str. 48.

ali sprejeti njeno razodetje, kar tem teorijam daje metafizični ton. Budha je menil, da svet in človek nimata transcendentne biti, zato ju ne moremo zvesti na nekaj drugega, kar ne bi bili oni sami. Vendar če ju pozorno opazujemo, ugotovimo, da nič drugega niti ne potrebujemo za razlago njunega gibanja do samih sebe.

Iz istega razloga sveta ne moremo preseči skozi ločevanje od njega ali združitve z njim, temveč mora biti dojet v svojem gibanju. Za budizem je temeljna zabloda in vzrok navezanosti prav iskanje večnega temelja človeka ali sveta. Šele ko uvidimo to resnico, opustili bomo svojo držo žrtve in dosegli bomo osvoboditev. Ker budizem išče priložnost za osvoboditev le v pojavnem svetu, kontemplacija ne bo metafizična ali spekulativna.

Vendar preden začnemo s celovito analizo biti, treba je spoznati pojave. Bitja z gledišča naivnega realizma vidimo kot sestavljena od veliko elementov, pojavov. Da bi konstituentne pojave lahko opazili v izkustvenem toku, moramo biti pozorni (sati). Pozornost je funkcija zavesti – dovzetnost za tisto, kar se dogaja;⁴⁰ pozornost naj bi preprečila blodenje misli. Normalna pozornost je slabotna in se mora razvijati.

Človek mora zmeraj in v vseh okoliščinah biti pozoren, vendar je posebej koristno usmerjati pozornost na določena področja izkustva. To počnemo v aktivnosti, ki ima elemente tako meditacije kot kontemplacije. Imenujemo jo metoda "vzpostavitve pozornosti" (satipatthana) in je aplikabilna na štiri polja: telo, občutke, zavest in elemente zavesti. Predmet telesnega polja je predvsem dihanje. Skratka, menih sedi v osamitvi in "vzpostavi pozornost pred seboj". "V neprekinjeni pozornosti, vdihne; enako pozoren izdihne". Pri tem opazuje vdihovanje in izdihovanje, "razvija občutljivost vdihovanja in izdihovanja v celotnem telesu".⁴¹ Obdrži neprekinjeno koncentracijo na telesne pojave, na njihov nastanek in izginjanje (npr. nastanek občutka zadovoljstva ali stanja razdraženosti, vezanih na telo, prekinitve v pozornosti).

Tako zadržujejo pozornost na lastnem telesu, vračajoč se mu, ko po stari navadi zabloudi. Da bi to navado blodenja umiril, menih se mora (vsaj začasno) obrniti stran od vsakdanjih stremeljenj čutnim zadovoljstvom, zato se včasih pravi, da se pozornost izvaja na prvi ravni meditacije. Nadalje pa občutke, zavest in njene elemente ne opažamo na sistematičen način, temveč samo, ko se predmet pojavi. Opažamo jih tudi prek primarnih elementov (npr. dihanje) ali znotraj splošne (celodnevne) pozornosti.⁴²

Soteriološki smisel te vaje je uničenje ideje redkega in sebi-identičnega

⁴⁰Mehm Tin Mon, str. 95.

⁴¹Maha-satipatthana Sutta, str. 4.

⁴²Ibid. str. 2.

sebstva. kljub temu, da se fizična in mentalna stanja prekrivajo in med seboj prežemajo, v funkcionalnem smislu je primarni aspekt tako navezanosti kot osvoboditve mentalni. Zato velja, da vse dokler je zavest oblikovana z idejo o integralni enotnosti telesnih in mentalnih elementov (oziroma z idejo o enostavnem sebstvu), človek biva v navezanosti na samsaro. Vadba pozornost "je usmerjena k popolnem uničenju (tega) občutka stabilnega sebstva, tako da se noben občutek stabilnega sebstva ne more več prejeti niti za/ na posamezni element, niti na vse elemente skupaj".⁴³ Hkrati z opazanjem teh fragmentov "čistih pojavov" (suddhadhamma), izkustvo se razume kot sestavljeno iz delov in počasi zapušča naivni realizem, s tem pa ponotranji budistično ontologijo nesubstancialnosti.

Vendar pozornost opaza pojave samo "kakor se pojavljajo" v danem polju, med tem ko za popolno očiščenje eksistence od zablod in strasti potrebujemo sistematski pristop. Pozornost je tako predpostavka kontemplacije, v kateri se bo zgodil prestop s posamičnih opazanj kratkotrajnih in tujih sebstev izkustev k dojetju, da so izkustva takšna. Podobno kot pozornost, tudi kontemplacija opaza izkustvo, vendar na sistematičen in aktiven način, "razmišlja kratko in dolgo" in s tem skuša ozavestiti vsa doživeta in predpostavljena izkustva.

Kontemplacija se izvaja na nižji stopnji koncentracije kot meditacija, ponavadi na prvi stopnji meditacije, kjer še imamo opravka z diskurzivnim mišljenjem. Zato bo možna veliko bolj raznovrstna vsebina, ki se lahko nanaša na katerokoli tekočo aktivnost ali preteklo izkustvo. Ta aktivnost ali izkustvo se razume kot nekaj nastajajočega in izginjajočega, ne mirnega in nezadovoljivega, razume se kot produkt raznih okoliščin – to je bisvo kontemplacije.

Budizem načeloma ne razume meditacijo kot nekaj, kar bi zadoščalo za osvoboditev, ker meditacija omogoča le začasno svobodo. Strasti in ostale pomanjkljivosti, ki izvirajo iz zablod, še naprej ostajajo v mentalnem kontinuumu, kljub temu da so zdaj potisnjene in neaktivne. Tu čakajo na ponovno oživitev pri določenih dražljajih. Kontemplacija (v budizmu imenovana vipassana) meri ravno na zablodo. Tako imenovano "zapuščanje skozi zamenjavo nasprotnih stanj zavesti", je "zapuščanje nekega slabega stanja prek določenega elementa vednosti, ki mu je kot dejavnik kontemplacije zoperstavljen".⁴⁴ S doseganjem določene vednosti, ki smo jo dobili s kontemplacijo, izgine zabloda. To je model, po katerem vsi indijski kontemplativci razumejo napredovanje k najvišji vednosti.

Skozi dolgotrajno kontemplacijo oziroma zamenjavo zablod z vednostmi, se zgodi odločilni dogodek, izkustvo osvoboditve, ko so prav vse zablode in

⁴³King, str. 65.

⁴⁴Visuddhimagga, po Gunratana, str. 50.

strasti naenkrat uničene: "zapuščanje skozi odsekanje" je "zapuščanje vseh stanj, ki izhajajo iz navezanosti, skozi doseganje vednosti Nadsvetovne poti (vednost nirvane) na način, da se nikoli več ne pojavijo, kot drevesje, ki ga udari strel".⁴⁵ Na tej stopnji je praksa končno impregnirala človeka k budističnimi resnicami v takšni meri, da se je njegovo obnašanje popolnoma harmoniziralo s to teorijo, rezultat tega pa je nova oblika življenja.

Učbeniki svetujejo začetnikom kontempliranje na način t.i. peterih pristopov (upaya).⁴⁶ Prvi nastop opazuje pet kategorij egzistence (khandha) na izjemno sistematičen način. Menih prekliče v zavest vsa možna teoretska spoznanja budistične ontologije in psihologije ter jih, v kolikor to predmet dovoljuje, opazuje v lastnem izkustvu. Pri tem gre on mentalno skozi definicije, analize, klasifikacije, primerjave, sledeč raznim kriterijem in v različnih smereh, ki se nanašajo na vse elemente snovi, opažanja, občutke, strukturo volje in zavesti. Z enako natančnostjo pristopa tudi "ležiščem opazovanja" (ayatana-upaya) elementom (dhatu), teorij vzročnosti in četverim plemenitim resnicam, ki jih vse hoče opaziti v lastnem izkustvu.

To precizno početje ne pušča nobenega izkustvenega pojava izključenega iz zgradbe budističnega nauka. Smoter te vaje je prek doslednosti in popolnosti brez zadržkov prepričati človeka v resničnost ontologije nesubstancijalnosti bitja in se znebiti zablode o večnosti in duši, ali pa ukloniti zablodo nihilizma. Na ta način ta kontemplacija lahko neposredno pripelje do osvoboditve. Zato je vendarle ponavadi nujen specifičen in stopnjeviti pristop uporabe posebnih tem kontemplacije, ki peljejo zapuščanju določene zablode.

Posebej je treba izpostaviti uvide o neobstoynosti, o ničevosti in trpljenju, medtem ko spisi navajajo še mnoge druge (vsaki je usmerjen proti določeni zablodi).⁴⁷ Kontemplirati te resnice pomeni opazovati pojave "kakršni v resnici so" (yathabhuta) tj. "predirati v resnično naravo pojava" – neobstoyno, ničevo in polno bolečine.

Kontemplacijo opisujejo npr. tako: "menih dolgo razmišlja o vsej snovi, pretekli, prihodnji in sedanji, notranji in zunanji, veliki in mali, grobi in subtilni, oddaljeni in blizki kot neobstoyni, neprijetni, ničevi. Na enak način se ukvarja z občutki, percepcijami, stvaritvami volje in z zavestjo".⁴⁸ In: "tako on dojame in raziskuje sklope bitij skozi neobstoynost: neskončna leta, letni časi, meseci, tedni, dnevi in noči, ure in trenutki zavesti se kotalijo, ustvarjajoč nova stanja eno za drugim kot plamen luči. Tako on dojema in raziskuje sklope bitij skozi

⁴⁵Visuddhimagga, po Gunratana, str. 50.

⁴⁶Vimuttimagga, str. 237–282.

⁴⁷King, str. 91.

⁴⁸Vimuttimagga, str. 286.

trpljenje: zaradi nesreče človek trpi nelagodje, lakoto in žejo, ločen od svojih najbližjih, trpi starost, bolezen, smrt, žalost, pritoževanje in revščino. Takšna je spremenljivost stvaritvi volje. Tako on premišluje na dolgo in kratko”.⁴⁹

Poudariti je treba naslednje. Resničnost, ki se izkaže za nezadovoljivo, je izkustvena resničnost. Videti “pojave, kakršni res so” pomeni opaziti sebe-kako-obstajam, obstajam pa prek kratkih, bolečih in ničevih izrazov eksistence. “Zato je opazovanje telesa in zavesti pri njihovem delovanju v naravnem okrožju osrednji, če ne tudi edini fokus kontemplacije; tega ne moremo pripisati naravi sveta, ki človeka obkroža, kljub temu da je svet ničev, tj. brez trdnega jedra in v nenehnem gibanju”.⁵⁰

Učbeniki poudarjajo, da resničnosti pristopamo na način, kako se neposredno pojavlja: “konkretno povedano, celo subtilno materialnost je treba imeti za nagnusno: občutek moramo razumeti kot nekaj bolečega; dražljaj in strukture volje kot tuje, ker se jih ne da brzdati; zavest pa kot neobstojno, ker po naravi nastaja in izginja.”⁵¹

Za razliko od meditacije, kontemplacija ni kompleksna praksa. Gre pravzaprav za aplikacijo budistične teorije na vsaki ali na poljubni element element izkustva. Vsaka faza življenja ali izkustva, pod pogojem, da se ji pristopa na način kontemplacije, je lahko njen predmet. Medtem ko so nekateri predmeti še posebej primerni za to (npr. občutki), je najpomembnejše, da praktikant najde tistega, ki mu najbolj ustreza in da ga popolnoma dojame.

Pri tem opazimo, da se omenjeni postopek ponotranjenja teorije ne izvaja le med kontemplacijo. Na določen način je kontemplacija kot metoda opazovanja prisotna v vsakem trenutku zavestnega življenja. Zato je treba razvijati ta pristop tudi skozi vsakdanjo zavestnost. Kontemplacija kot posebna tehnika je pa le bolj intenzivna občasna aplikacija tega pogleda na svet, na izbrano zaporedje psihofizičnih pojavov, ki naj bi se v končnici razširila na življenje kot celoto. Tehnično gledano, kontemplacija ima za svoj predmet izkustveni svet in kot takšna posvetna aktivnost, sama po sebi ne osvobaja, temveč popravlja posamične zablode. S tem ona vendarle pripravlja pot za pojavljanje nečesa, kar se javlja “ko je kontemplacija dosegla vrhunec”. Gre za istočasnost dojemanja najvišje vednosti, prekinitve navezanosti in uresničenje nirvane.

O nirvani so nasprotniki budizma kot tudi neinformirani marsikaj govorili. Sam Budha je o tem modro molčal. V zgodnji budistični sholastiki gre za posebni fenomen, ki se javlja v skozi kontemplacijo spremenjeno stanje zavesti. S tem, da poudarijo percepcijo “življenja brez sle, sovraštva in zablode”,

⁴⁹Ibid, str. 288.

⁵⁰King, str. 92.

⁵¹Visuddhimagga, po King, str. 92.

te elemente hkrati preganja iz življenja. Ta na dolgotrajni praksi utemeljena percepcija dosegljive oblike življenja, omogoča, da se uresniči obnašanje, ki je v skladu s to sliko.

::SKLEP

V našem pregledu se nismo dotaknili mnogih vprašanj, ki so se zastavljala indijskim mislecem osvoboditve, npr. vprašanje, ali je možna popolna osvoboditev v tem življenju ali šele po smrti; ali gre izkustvo "na enkrat" ali se dogaja postopoma, prek določenih ravni; ali obstaja razlika v osvoboditvah doseženih z meditacijo in tistih, doseženih s kontemplacijo. Odgovori so odvisni od teorije, miselne smeri in obdobja.

Vendar ne glede na teoretski okvir, tj. diskurzivno vsebino najvišjega vedenja, osvoboditev pomeni radikalno spremembo v odnosu do sveta, sveta, ki je zmeraj konstituiran kot naša osebna zgodovina. Tako je ta svet nekako nevtraliziran bodisi ko tisto "absolutno različno od mene", "v svojem bistvu identične z menoj" ali "v celoti ničev". Soteriološka praksa zato uporablja (in ne samo v Indiji) simboliko smrti in vnovičnega rojstva – smrt za profano človeško eksistenco, ponovno rojstvo, za transcendentni način obstoja.⁵² To je posebej vidno v joginski praksi, askezi in meditaciji, ki jo naj v določeni meri uporabljajo vse indijske teorije. Joginska praksa skuša "preobrniti" normalno obnašanje. Napor zmanjševanja življenjskih potreb, vaje dihanja in pomirjanje mentalnega toka – vsi ti poskusi gredo v enaki smeri od ostalih človeških prizadevanj. Takšno spreobrnjenje normalnega obnašanja pomeni umiranje profanega življenja, vendar omogoča svobodo oblikovanja novega življenja: ne temelječega na zablodi, temveč na doseženi resnici.

Drugo vprašanje je, kako je mogoče z umom, ki je le visoko razvita oblika življenja, prodreti do absolutne vednosti, tj. z omejenimi sredstvi priti do omejenega. Tega protislovja so se poskušali znebiti s podeljevanjem materiji instinkta za smotrno delovanje za osvoboditev duše (samkhyā) ali z razglašanjem nesmiselnosti tega vprašanja: uničenje zablod naj bi bilo identično s spoznanjem resnice (Šankara).⁵³ Kakorkoli že, ta problem se je še naprej pojavljal in vse bolj usmerjal indijsko misel proti ideji, da šele božja milost omogoča ta preboj. Podobno gibanje je vidno pri prehodu iz etične v religiozno fazo v helenistično rimski filozofiji.

Na koncu bi opozoril na bistveno teoretsko in fenomenološko razliko znotraj spremenjenih stanj zavesti, ki smo jim tukaj rekli izkustva osvoboditve. Eliade

⁵²Eliade, str. 367.

⁵³Radhakrishnan, II, str. 515.

jo opisuje kot razliko "instaze" in "ekstaze". Razne narodne religije pripisujejo veliki pomen stanju obsedenosti, stanju, v katerem telo začasno zaseda drugi duh.⁵⁴ V takšnem stanju je človek "zunaj sebe", ekstatičen. To je že od nekoč dominantno soteriološko razumevanje v Indiji, po katerem osvoboditev kot rezultat popolne predanosti prinaša "združitev z bogom". Vendar doživlja to razumevanje danes dramatičen rast popularnosti po svetu, npr. v "karizmat-skem" krščanstvu, kjer ljudje "izpolnjeni s svetim duhom", padajo v nezavest, govorijo v neznanih jezikih in menda lebdiijo.⁵⁵

Soteriološke teorije, ki smo jih omenjali, so vse ateistične, vsaj v svoji začetni fazi. Stremijo k instatičnim izkustvom. Praktikant meditacije ali kontemplacije "stoji znotraj sebe". Te soteriologije zatrjujejo, da sta instaza in ekstaza popolnoma različni in da izključno instaza ima soteriološko vrednost, ker stanje obsedenosti ne pomeni nič drugega kot izgubiti zavest o sebi in samokontrolo. Potem osvoboditve pa gre zmeraj za samokontrolo.

⁵⁴Gombrich, str. 37.

⁵⁵The Economist: Christianity reborn, Dec 19th 2006.

::LITERATURA

- D. Keown, *A Dictionary of Buddhism*. Oxford University Press, 2003.
- Đ. Tuči, *Istorija indijske filozofije*. Nolit, Beograd 1982.
- S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, Vol. 2. Oxford University Press, 1999.
- R. Gombrich, *Theravada Buddhism*. Routledge, 2003.
- Bhikkhu Th. M. Thanh, *The Mind in Early Buddhism*. New Delhi, 2001. http://www.saigon.com/~anson/ebud/mind/oo_toc.htm
- Nyanaponika Thera, *Abhidharma Studies*. Research in Buddhist Psychology. BPS (3rd edition) 1976. <http://www.buddhanet.net/ftp12.htm>
- Y. Karunadasa, *The Dhamma Theory*. The Wheel Publication No. 412/413, 1996. by BPS.
- Mehm Tin Mon, *Buddha Abhidhamma*. Buddha Dhamma Education Association Inc. 1995.
- Anuruddhacariya, *Abhidhammattha Sangahga, A Manual of Abhidhamma*. Transl. & Comm. Narada Maha Thera, Published By the Buddhist Missionary Society, Kuala Lumpur, Malaysia.
- J. Bronkhorst, *The Two Traditions of Meditation in India*. Motilal Banarsidass, Delhi 1993.
- E. Conze, *Buddhist Meditation*. Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New Delhi 2002. (first published 1956.)
- W. L. King, *Theravada meditation: The Buddhist Transformation of Yoga*. Motilal Banarsidass, Delhi 1992.
- H. Gunaratana, *A Critical Analysis of the Jhanas in Theravada Buddhist Meditation*. Buddha Dharma Education Association Inc. http://www.buddhanet.net/pdf_file/scrnguna.pdf
- Arahant Upatissa, *The Path of Freedom (Vimuttimaggā)*. Published by R. D. Weerasuria, Ceylon 1961. Transl. fr. Chinese by N. R. M. Ehara, Soma Thera and Kheminda Thera.
- Z. Zec (prev.), *Izreke o jogi*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1977.
- P. della Santina, *The Tree of Enlightenment*. Chico Dharma Study Foundatio 1997. http://www.buddhanet.net/pdf_file/tree-enlightenment.pdf
- M. Eliade, *Joga – besmrtnost i sloboda*. Prev. Dragutin Hlad. Zagreb: Misl, 2003.
- Tipitaka, The Pali Canon*. Access to Insight edition © 2005. <http://www.accesstoinsight.org/canon/>
- Maha-satipatthana Sutta*, The Great Frames of Reference. Translated from the Pali by Thanissaro Bhikkhu, PTS page: D II 289, Access to Insight edition. 2000. <http://www.accesstoinsight.org/canon/sutta/digha/dn-22-tbo.html>
- Salvation*. Encyclopædia Britannica, 2006. Encyclopædia Britannica Online. 1 Apr. 2006 <<http://search.eb.com/eb/article-9109405>>.
- The Economist*, Dec 19th 2006.